

УДК 37.034 : 373.3

А. В. Задорожний,
кандидат пед. наук, ст. викладач,
Криворізький педагогічний інститут
ДВНЗ «Криворізький національний університет»

РОЗВИТОК ПОНЯТТЯ «ДУХОВНІСТЬ» У СТРУКТУРІ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ КАРТИНИ СВІТУ

У статті зроблено спробу висвітлити розвиток поняття «духовність» у структурі ціннісно-смысловой картини світу. Розкрито структурні компоненти поняття «духовність», доведено їх взаємозв'язок. Окреслено педагогічні умови виховання духовності у молодших школярів.

Ключові слова: духовність, ціннісно-смысловая картина світу, молодші школярі.

В статье сделана попытка осветить развитие понятия «духовность» в структуре ценностно-смысловой картины мира. Раскрыты структурные компоненты понятия «духовность», доказана их взаимосвязь. Очерчены педагогические условия воспитания духовности у младших учеников.

Ключевые слова: духовность, ценностно-смысловая картина мира, младшие школьники.

The article attempts to highlight the development of the concept of «spirituality» in the structure of value-semantic picture of the world. Revealed the structural components of the concept of «spirituality», proved their relationship. Pedagogical conditions outlined spirituality education for the younger students.

Key words: spirituality, value-sense view of the world, younger students.

Осмилення змісту і структури ціннісних орієнтацій, суті життя, ціннісного світосприйняття перебуває у полі посиленої уваги вчених, окремі аспекти окреслених явищ відтворено у філософських, психологічних, соціально-культурологічних і педагогічних дослідженнях. Зокрема, як об'єкт філософського пізнання, найважливішими є характеристики цінностей, які є детермінантою світогляду і розкриті з позиції об'єктивності (О. Архангельський, Ж. Бобрійар, Л. Вітгенштейн, Г. Гарден, Г. Сковорода, В. Франкл), відносності (П. Алексєєв, Л. Лопатін), ієрархічності (М. Каган, Т. Корнєєв). У своїх розвідках дослідники доводять, що цінності суспільства складають зміст ціннісних орієнтацій особистості, визначаючи вектор життєвого шляху.

Дослідження психологічних механізмів ціннісних орієнтацій і смислів життя дозволили визначити, що ціннісно-орієнтовані смисли складають знакову систему, а процес їх формування зумовлений потребами порівняльного аналізу, критичного сприйняття, рефлексивного мислення, творчого застосування знань у практичному досвіді; ціннісно-орієнтовані смисли реалізують регульовальну, синтезуючу й орієнтувальну функції (О. Агафонов, В. Налімов, К. Платон).

Важливе значення для визначення сутності духовності, факторів її формування має розгляд проблеми в історико-педагогічному аспекті. Без розуміння історико-філософських, історико-педагогічних витоків генези поняття «духовність», ґрунтовного аналізу класичної спадщини минулого не можна сформулювати парадигму духовності, адекватну сутності буття народу, життєвому світу й життєвості особистості.

Аналіз наукових джерел засвідчує, що в історії педагогіки здебільшого розробляються окремі аспекти питання: педагогічні чинники формування особистості (О. Дубровська, С. Золотухіна, М. Євтух, Т. Ільїна, Ю. Руденко, Т. Тхоржевська, Т. Філімонова); дослідження проблеми розвитку духовності особистості у творчій спадщині вітчизняних педагогів (Н. Антонєць, Г. Головка, М. Головкова, Л. Журенко, Л. Климчик, Є. Коваленко, С. Кузьміна, І. Кучинська, Л. Ляхощка, А. Марушкевич, М. Мельничук, І. Пінчук, В. Сергєєва, А. Соколова); вплив на генезу поняття духовності розвитку національної освіти (Л. Дроб'язко, В. Курило, В. Липинський, Л. Медвідь, Л. Потапова, М. Собчинська, Б. Ступарик, І. Улюкаєва, М. Ярмаченко).

З методологічної точки зору вияв особливостей формування ціннісно-смысловой картини світу можливе за умов опори на філософську позицію, й у випадку недотримання цих вимог, наголошує Б. Ломов, «виникає небезпека підміни теоретичного знання емпіричним, ... можливість зісковзнути до емпіризму з усіма наслідками, що витікають з цього» [1, с. 7]. Отже, теоретичне осмилення сутності поняття «духовність» у структурі ціннісно-смысловой картини світу молодших школярів потребує філософського, психологічного та педагогічного обґрунтування.

Мета статті – розкрити етапи, окреслити тенденції розвитку поняття «духовність» у структурі ціннісно-смысловой картини світу молодших школярів.

Поняття «ціннісно-смысловая картина світу» складається із сукупності самостійних категорій: «цінність», «орієнтація», «смысл», «картина світу», «сприймання», які інтегровані між собою індивідуальним досвідом й менталітетом особистості. Сумарність зазначених категорій можна продовжувати, і це є першою складністю аналітичної роботи з визначення структурних його складових. З одного боку, концентрація на окремих його елементах «звужує» існування інших, а з іншого, – узагальнення її складових має основою цієї структури поняття «духовність».

Сутність сутності поняття, так і інших категорій проблеми духовності: «дух», «душа», «смысл», «генеза», «синтез» тощо.

Узагальнено й уточнено сутнісні, змістовні ознаки духовності та чинники її актуалізації, які

можуть бути методологічною основою дослідження проблеми в різних сучасних та історичних духовних практиках, а також для формування філософсько-педагогічної концепції духовності.

Духовність розуміється як процес розгортання, актуалізації смислу буття (духу) як людського буття через самопізнання, самовизначення та самоактуалізацію особистості. Складовими компонентами духовності є її онтологічність, телеологічність, аксіологічність. Компоненти перебувають у тісному взаємозв'язку.

Розгортання, розвиток, актуалізація духовності уможливорюється через *творчість (культуротворчість)* особистості. Основою розвитку духовності є принцип комунікації. Основними засадами комунікації як чинника актуалізації духовності є: 1) діалогічність; 2) дискурсивність комунікації смислами істина, добро, краса. У педагогічному процесі особливої ваги набуває взаємодія в системах «учитель – учень», «вихователь – вихованець»;

Розкриємо більш детально складові розглядуваної категорії:

- Інтерпретація *духовності* крізь призму *онтологічного* аспекту духовність розглядалася як певний *смысл* людського буття, сукупність термінальних цінностей. Розгляд окресленого компонента розширює наші уявлення у рамках теологічної парадигми (С. Миропольський, І. Огієнко, М. Пирогов, П. Редкін, П. Юркевич та інші); особистісно-буттєвої (М. Демков, В. Зеньковський, Я. Мамонтов, О. Музиченко, С. Русова, К. Ушинський, Я. Чепіга та інші); соціокультурного спрямування (В. Зеньковський, А. Макаренко, С. Русова, Я. Чепіга та інші).

- *Теологічний контекст* характеризує духовність як певну ціль розвитку особистості відповідно до заданих параметрів доленості (С. Гогоцький, М. Демков, В. Зеньковський, Я. Мамонтов, С. Миропольський, І. Огієнко, С. Русова, Г. Сковорода, П. Юркевич та інші).

- *Аксіологічність* духовності дійсності визначається традиційно до естетичної практики пізнання й подальшої інтеріоризації триєдністю ідей: *істина-добро-краса*, які актуалізуються через розумове, моральне та естетичне виховання.

Тісний взаємозв'язок структурних компонентів виявляється на рівні єдності смислів істина-добро-краса, стану, зумовленого цілісністю, синтезом раціонально-пізнавальних, емоційно-почуттєвих, інтуїтивних, вольових складових сутності особистості.

Проблему духовності доцільно формалізувати в таких історично складених парадигмах: 1) *трансцендентній*, трансформованій секулятивною сутністю та змістом, особливо на екзистенційному рівні. Окреслена парадигма уможливорює формування *буттєво-особистісного* рівня духовності (М. Демков, В. Зеньковський, Я. Мамонтов, С. Русова, Я. Чепіга та інші); 2) *національно спрямованій* (Б. Грінченко, І. Огієнко, С. Русова, Я. Чепіга та інші); 3) *соціокультурної* парадигми (В. Зеньковський, А. Макаренко, С. Русова, І. Соколянський, Я. Чепіга та інші).

Зауважимо, що суттєво розширює наше уявлення про поняття *духовність* розроблені вітчизняними педагогами філософсько-педагогічні концепції духовності, які поєднують у собі їхні погляди на сутність поняття духовності та психолого-педагогічні чинники розвитку духовності особистості (С. Гогоцький, М. Демков, В. Зеньковський, Я. Мамонтов, С. Русова, П. Юркевич та інші).

Історико-теоретичний аналіз проблеми виховання духовності переконує в тому, що досліджуване питання займає одне з провідних місць у педагогічній науці, має глибоке історичне коріння та перебуває на перетині наукових пошуків учених у галузі гуманітарних наук. Рівні, на яких виявляється *духовність*, дозволяють зробити такі узагальнення, що в широкому розумінні *духовність* означає зосередження на людських потребах і звершеннях, визнання творчого потенціалу людства і цінності суб'єкта, утвердження поваги до гідності й розуму людини, її права на земне щастя, вільний вияв природних людських почуттів і здібностей. У вузькому це – щире, доброзичливе, чуйне, уважне ставлення до чужих потреб, людяність, повага до людини та її гідності, усвідомлене та співчутливе виявлення доброти, чутливості, любові.

Основою для розкриття складових структури *духовності* стали визначення поняття *духовність* у різних довідкових та наукових джерелах, які довели, що це цілісна система елементів, яка включає в себе «культуру етичного мислення», «культуру почуттів» та «культуру поведінки» (І. Кон, Т. Осипова, О. Яцій). Визначаючи показники цих елементів, методом аналізу та систематизації було з'ясовано, що основними показниками «культури почуттів» є щирість, чуйність, піклування, доброта, милість, довіра, милосердя, співчуття, благодійність, вдячність, любов, а основними показниками «культури поведінки» є – повага, делікатність, тактовність, терпимість, самокритичність, толерантність, ввічливість, справедливість. «Культура морального мислення» означає здатність людини до розмірковування, процес відображення дійсності в уявленнях, міркуваннях, поняттях, тобто, це – глибина знань, отриманих шляхом накопичення інформації.

Метод порівняння надає можливість встановлювати подібність явищ. Аналогія дає підставу для висновків про еквівалентність у визначених відносинах одного об'єкта щодо іншого. Тобто більш простий за структурою об'єкт стає моделлю більш складного об'єкта. Прототипом для структури *духовності* стала піраміда ієрархії потреб видатного вченого А. Маслоу [3]. Пропонуючи свій погляд на розташування людських потреб, він обрав геометричну модель піраміди-трикутника, який звужується догори. Це означає, що кількість осіб, які зуміли самоактуалізуватися, у суспільстві

значно менша, ніж тих, які задовольняються лише фізіологічними потребами. Така модель дозволяє побачити співвідношення осіб, що зуміли самоактуалізуватися (нагорі) та людей з базовими потребами, які перебувають в основі ієрархії піраміди. Проводячи аналогію з духовністю, ми припустили, що кількість особистостей з розвинутою духовністю поступається порівняно з тими людьми, у яких ця якість менш розвинута.

Отже, піраміда, звужена догори, вказує на те, що більшість людей, які перебувають в основі піраміди, мають потенціал нерозвинутих духовних якостей. Ці якості не є ієрархічно впорядкованими, кожна з них однаково важлива, але, зважаючи на проаналізовані нами джерела, вважаємо, що основою для їх розвитку та структурування є любов. На середньому рівні розвиненості *духовності* – перебувають переважно особистості, які мають певний рівень знань про духовність і можуть ними користуватися в різних ситуаціях, але таких осіб значно менше. Верхівка піраміди – це найменший відсоток особистостей із реалізованим потенціалом духовності, що виявляється у відповідній гуманній діяльності.

Розглянута структура *духовності* надає підстави стверджувати, що впливаючи на культуру почуттів, культуру мислення та культуру поведінки, маємо можливість вплинути на рівень виховання духовності.

Таким чином, виховання духовності у структурі ціннісно-сислової картини світу ми визначаємо як *цілеспрямований процес впливу на особистість з метою формування в неї людських якостей, таких як довіра, милість, милосердя, вдячність, співчуття, чуйність, благодійність, піклування, щирість, доброта, любов, ввічливість, толерантність, самокритичність, терпимість, тактовність, делікатність, повага, справедливість.*

Найбільш сприятливими педагогічними умовами виховання духовності у молодших школярів визначено:

- зорієнтованість процесу навчання на поєднання активних і традиційних методів навчання, спрямованих на підвищення духовності у молодших школярів;
- збагачення змісту виховної роботи засобами художньої культури з метою активізації творчого потенціалу та створення емоційно-чуттєвого середовища в навчальній і позанавчальній діяльності молодших школярів;
- залучення молодших школярів до гуманістично спрямованих акцій (ситуацій) з метою накопичення досвіду моральних учинків.

Таким чином, акцентування соціальної уваги на людині, індивідуалізації соціальних суб'єктів, гуманізація культури в цілому висуває посилені вимоги до вияву складників *духовності* особистості. Соціокультурне виховання в таких умовах набуває значущості для подальшої соціальної творчості, соціокультурної самореалізації. Виховання духовності в молодших школярів уможливорює.

Література

1. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. – М. : Наука, – 1984. – 444 с.
2. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. – К. : Видавництво ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
3. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – [3-е изд.]; [пер. с англ.]. – СПб. : Питер, 2006. – 352 с.
4. Менчинская Н. А. Обучение и развитие младших школьников / Н. А. Менчинская. – М. : Педагогика, 1970. – 72 с.